

τοῦ διδασκάλου ἐμπιστοσύνην. Διὰ τοῦτο εἰς πολλάς περιπτώσεις δὲν ὑπάρχει καλύτερον μέσον, ὅπως συγκρατήσωμεν δυσκόλως διοικουμένους παῖδας ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πρέποντος.

Τοῦτο δ' ἰσχύει οὐχὶ μόνον διὰ τὰ κατὰ τῆς Κυβερνητικῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ κατὰ τῆς κυρίως ἀγωγῆς παραπτώματα, π. χ. δι' ἠθικὰς τινὰς ἐλλείψεις καὶ σφάλματα, ὅπως εἶναι ἡ τυραννία τῶν ζώων, ἀπρεπεῖς λόγοι κ. λ. Πανταχοῦ ὡς προσπαθῆ ὁ διδάσκαλος νὰ ἐθίξῃ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ κυβερνᾶν καὶ διαπαιδαγωγεῖν ἑαυτοὺς καὶ ἐὰν μὴ θέλῃ νὰ εἰσαγάγῃ τὸ σύστημα ἰδίων ἀξιωμάτων καὶ ἀρχῶν.

## II. Η ΚΥΡΙΩΣ ΑΓΩΓΗ

### Α'. Σκοπὸς τῆς κυρίως ἀγωγῆς.

1. Τὸ δεῦτερον μέρος τῆς Ὀδηγητικῆς ἀποτελεῖ ἡ κυρίως ἀγωγή. Ἐνῶ ἡ Κυβερνητικὴ φροντίζει, ὅπως εἶδομεν, περὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἐμμέσων ἀρετῶν, τῆς ἐπιμελείας, προσοχῆς, ἀκριβείας, καθαριότητος, τάξεως κ. λ. ἡ κυρίως ἀγωγή ἐργάζεται ἀμέσως πρὸς μόρφωσιν τῶν ἀμέσων ἀρετῶν, τῆς ἀνιδιοτελοῦς εὐμενείας, τῆς αὐστηρᾶς δικαιοσύνης, τῆς εὐσυνειδησίας, τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τῆς πιστῆς τοῦ καθήκοντος ἐκπληρώσεως, τῆς εὐγνωμοσύνης κ. λ. Ἐν ἀναφορᾷ δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς δυνάμεθα ὡδέ πως νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν αὐτῶν : ἡ Κυβερνητικὴ δημιουργεῖ τοὺς ἀναγκαίους ὅρους, οἵτινες πρέπει νὰ προϋπάρχωσιν, ὅπως αἱ ἄλλαι παιδαγωγικαὶ ἐνέργειαι, ἰδίᾳ δ' ἡ διδασκαλία, καταστῶσι δυναταὶ καὶ εὐδόκιμοι· ἡ ἀγωγή τοῦναντίον ἀποβλέπει κατ' εὐθείαν πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, ἥτοι πρὸς τὴν μόρφωσιν ἠθικοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος· ἐκείνη ἄρα φροντίζει μᾶλλον περὶ τοῦ παρόντος, αὕτη δ' ἀποκλειστικῶς περὶ τοῦ μέλλοντος· ἐκείνη ἀσχολεῖται μᾶλλον περὶ ἐξωτερικά, αὕτη δὲ μόνον περὶ ἐσωτερικά πράγματα.

2. Ὁ ἠθικὸς θρησκευτικὸς δ' ὅμως χαρακτήρ, ὃν ζητεῖ ἡ ἀγωγή νὰ διαμορφώσῃ ἀπ' εὐθείας, ἔχει δύο πλευράς, τὸ μὲν τὰ ἠθικὰ καὶ θρησκευτικὰ ἀξιώματα, τὸ δὲ καὶ τὴν τούτοις ὑποτασσομένην βούλησιν. Ἐκεῖνα χαρακτηρίζομεν, ὡς τὸ ὑποκειμενικόν, ταύτην δ' ὡς τὸ ἀντικειμενικόν μέρος τοῦ χαρακτῆρος. Καὶ παρέχει μὲν καὶ ἡ διδασκαλία, ἰδίᾳ δ' ἡ τῶν Φρονηματιστικῶν μαθημάτων, ἀφθονίαν ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ ὕλικου πρὸς ἐξαγωγήν ἀξιωμάτων, ὑποβοηθεῖ δὲ περαιτέρω οὐσιωδῶς τὴν γένεσιν αὐτῶν καὶ διότι διεγείρει διαφέρον διὰ τὰς σχετικὰς παραστάσεις, συντελεῖ δὲ καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν ἠθικῆς βουλήσεως, διότι ἀναπτύσσει εἰς τὸν παῖδα πολυμερὲς ἀμέσον διαφέρον.

Ἄλλ' ὅμως παρὰ πάντα ταῦτα ἡ διδασκαλία δεῖται κατ' ἀμφοτέρα ταῦτα τῆς βοηθείας τῆς ἀγωγῆς. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀγωγή ἐπιδιώκει διττόν σκοπόν, ἦτοι νὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν μόρφωσιν τὸ μὲν ἠθικῶν θρησκευτικῶν ἀξιωμαίων, τὸ δὲ τῆς βουλήσεως. Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τῶν σκοπῶν τούτων ἔχει εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς διάφορα μέσα.

## β'. Μέσα τῆς κυρέως ἀγωγῆς.

### 1. Προϋποθέσεις τῆς διὰ τῆς ἀγωγῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτήρος.

#### α'. Τυφλὰ ἔθνη καὶ σταθερὰ τάξεις ἐν τῷ βίῳ.

1. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἀγωγῆς ἐξαρτᾶται, ὅπως καὶ ἡ τῆς Κυβερνητικῆς, ἀπὸ ὁρισμένων προϋποθέσεων, ἐν ἄλλαις λέξεσι πρέπει νὰ ἐκπληρωθῶσι πρότερον ἀναγκαῖοί τινες ὅροι, ἵνα μορφωθῇ ἀμέσως ὁ χαρακτήρ.

Ὅπως προκειμένου περὶ ἐξωτερικῶν πραγμάτων, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ περὶ ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀρχῶν προκειμένου φροντίζομεν νὰ ἐμβάλλωμεν εἰς τοὺς μαθητὰς τυφλὰ ἔθνη. Ταῦτ' ἀποτελοῦσιν ἄριστον μέσον, ὅπως μορφωθῶσιν οἱ τρόφιμοι κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ θέλωσι μὲν τὸ ἀγαθὸν νὰ πορεύωσιν δὲ τὸ κακόν.

2. Τὸ ἔθνος, ἐν γένει, εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεσις τῆς ἀγωγῆς. Διὰ ταύτης, ὡς εἶπομεν, πρέπει νὰ μορφωθῇ ἀμέσως ὁ ἠθικὸς θρησκευτικὸς χαρακτήρ. Τὸν χαρακτήρα τοῦτον διαγιγνώσκομεν ἐν τῇ ὁμοιομερείᾳ καὶ ὁμοειδείᾳ ἢ ἀκολουθίᾳ ἐν τε ταῖς βουλήσεσι καὶ ταῖς πράξεσιν. Ἄλλ' οἱ πράξεις τοῦ τρόφιμου εἶναι κατ' ἀρχὰς τὰ μάλιστα ἀνομοιομερεῖς, ἀνακόλουθοι· σήμερον, εὐρισκόμενος οὗτος ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, πράττει οὕτως καὶ αὔριον, ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει, ἄλλως διαφόρως. Τοιαύτη τις ἀβεβαιότης, ἀστάθεια καὶ σάλος χαρακτηρίζεται ἐπιτυχῶς, ὡς ἔλλειψις μνήμης τῆς βουλήσεως. Ἡ δ' ἔλλειψις αὕτη ἐμποδίζει τὴν βούλησιν νὰ ὑποτάσσῃται εἰς ὁρισμένας ἠθικὰς ἀρχάς. Διὰ τοῦτο ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει πάσῃ δυνάμει νὰ ἐργάζεται δι' ὅλων τῶν εἰς τὴν διάθεσιν του μέσων, ὅπως ἐμβάλῃ εἰς τὸν τρόφιμον μνήμην βουλήσεως, ἦτοι, ὅπως ἐθίσῃ τὸν τρόφιμον νὰ πράττῃ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Τοῦτο δὲ κατορθοῦται πρῶτον μὲν διὰ τούτου, ὅτι ἀναγκάζομεν τὸν τρόφιμον νὰ τηρῇ ὁρισμένην ἐν τῷ βίῳ τάξιν. Ὄφείλει δηλ. οὗτος καθ' ὁρισμένην ὥραν νὰ ἐγείρηται καὶ κατακλίνηται, νὰ τρώῃ, νὰ παῖξῃ καὶ νὰ ἐργάζεται. Οὕτω συνηθίζει κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις νὰ πράττῃ πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Ἡ τοῦ βίου δ' ὁμῶς τάξις πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ νταποκρίνηται πρὸς τὰς σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς τοῦ μαθητοῦ ἀνάγκας, διότι ἄλλως εἶναι ἀδύνατον νὰ καταστή ἄυτη σταθερὸν ἔθος. Οὕτω π. χ. εἶναι δύσκολον νὰ συνηθίσωσιν οἱ παῖδες νὰ ἐγείρωνται τακτικῶς τῇ ἑθ ὥρα, ἐὰν μὴ στέλλωμεν αὐτοὺς καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ἐγκαίρως εἰς τὴν κλίνην, ἐὰν ἄρα συντομεύσωμεν ὑπὲρ τὸ δέον τὴν νυκτερινὴν ἀνάπαυσιν αὐτῶν.

3. Δυσκόλως δὲ περαιτέρω δύναται ὁ παῖς νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ὁμοειδειαν ἐν τῷ πράττειν, ἐὰν συχνάκις μεταβάλληται ὁ τόπος τῆς διαμονῆς αὐτοῦ, διότι τῇ μεταβολῇ τοῦ τόπου συνδέεται πλειστάκις καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς τάξεως τοῦ βίου. Παῖς τις π. χ. ἐπισκέπτεται ὅτε μὲν τοῦτον, ὅτε δ' ἐκεῖνον τὸν συγγενῆ ἢ οἰκογενειακὸν φίλον. Ἐνταῦθα μὲν λαμβάνει τὴν μεσημβρινὴν τροφήν τῇ 11ῃ, ἐκεῖ δὲ τῇ 12ῃ τῆς μεσημβρίας, ἐνταῦθα μὲν στέλλουσιν αὐτόν, ὅπως κατακλιθῆ τῇ 8ῃ, ἐκεῖ δὲ τῇ 9ῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἄλλοτε. Ἐτι χείρονα συμβαίνουσιν εἰς τὰ τέκνα τῶν ἀλητῶν καὶ τυχοδιωκτῶν, οἵτινες πολλάκις μεταβάλλουσιν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν διαμονήν, ἅμα δὲ καὶ τάξιν τοῦ βίου. Ὅτι ἐν τοιούτῳ ἀσταθεῖ βίῳ ἡ βούλησις δὲν δύναται νὰ ποκτήσῃ μνήμην, καὶ ὅτι ἔνεκα τούτου ἡ μόρφωσις τοῦ χαρακτῆρος κωλύεται, εἶναι προφανές. Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς ὀφείλουσι νὰ φροντίζωσιν, ὅπως τὰ τέκνα των διατηρῶσιν, ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν πλείονα χρόνον, ὠρισμένον τόπον διαμονῆς καὶ ὠρισμένην τάξιν ἐν τῷ βίῳ.

### β'. Ἀκολουθία ἐν τῇ πρὸς τὸν τρέφιστον συμπεριφορᾷ.

Σπουδαιότατον προσέτι εἶναι, ὅπως ὁ τρέφιστος διαβλέπῃ καὶ ἐν τῷ παιδαγωγῷ ὁμοειδειαν καὶ ἀκολουθίαν ἐν τῷ πράττειν. Ἄς ἀποφεύγῃ λοιπὸν ὁ παιδαγωγὸς νὰ μεταβάλλῃ τὴν πρὸς τὸν τρέφιστον συμπεριφορὰν κατὰ τὰς ὁρέξεις καὶ τὰς διαθέσεις αὐτοῦ. Δὲν ἐπιτρέπεται π. χ. τὴν αὐτὴν τοῦ τρεφίμου πράξιν σήμερον μὲν αὐστηρῶς νὰ τιμωρῆ, αὔριον δὲ νὰ νέχῃται μειδιῶν. Ὅ,τι σήμερον ἀπαγορεύεται δὲν πρέπει αὔριον νὰ ἐπιτρέπηται. Ἐργασία, περίπατος κ.λ. κατὰ τὴν πρωτὰν ὁρισθέντα πρέπει καὶ νὰ ἐκτελεσθῶσι μετὰ μεσημβρίαν, κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων. Ἐν ὀλίγοις, ὁ τρέφιστος πρέπει νὰ διαβλέπῃ ἐν τῷ παιδαγωγῷ τέλειον ἄνδρα, ὅστις γνωρίζει τί θέλει, καὶ εἰς ὃν δύναται τις νὰ πιστεύῃ. Ὄφειλει περαιτέρω νὰ γνωρίξῃ ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης νὰ προκαλέσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὴν εὐαρέσκειαν τοῦ διδασκάλου, δι' ἐκείνης δὲ τὴν ἀπαρέσκεϊαν αὐτοῦ. Οὕτω δ' ἡ κλονουμένη καὶ σαλευομένη βούλησις τοῦ τρεφίμου εὐρίσκει στήριγμα ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ παιδαγωγοῦ ἀποβαίνουσα ταχύτερον καὶ αὐτὴ ὁμοειδὴς καὶ ἀκόλουθος ἑαυτῇ. Ἄλλως ὁ τρέφιστος καὶ μετὰ ταῦτα νὰ ἔπηται τῇ στιγμιαίᾳ ἐμπνεύσει.

« Ἐάν τις ἐγνώριζε τίνα ἐπανάστασιν ἐγείρει ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ παιδὸς ὑπόσχεσις μὴ ἐκπληρωθεῖσα, δὲν ὑὰ ἐπραττε τὸ κακὸν τοῦτο τόσον ἀπερισκέπτως. Οὐδὲν εἶναι οὕτω σταθερὸν ἐν τῷ θυμικῷ τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς πίστις τοῦ παιδός. Διὰ τὸν μικρὸν εἶναι ἀδιανόητον ὅτι τὸ ναὶ δύναται νὰ σημαίνη καὶ ὄχι.»  
(Rosegger.)

### γ. Ἡ ἀναστροφή τοῦ τροφίμου.

Ἄνωτερω εἶδομεν ὅτι σπουδαία πηγή τῆς μορφώσεως τοῦ τροφίμου ἐν γένει εἶναι πλήν τῆς ἐμπειρίας καὶ ἡ ἀναστροφή αὐτοῦ (πρβλ. σελ. 69). Ὁ παῖς ἀναστρέφεται μετὰ τῶν γονέων, τοῦ διδασκάλου, τῶν ὁμοίων αὐτῷ, τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. Ἡ ἀναστροφή δ' αὕτη ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ.

#### α) Ἡ μετὰ τοῦ διδασκάλου ἀναστροφή.

1. Μετὰ τοῦ διδασκάλου ἀναστρέφεται ὁ παῖς κατὰ τὴν ὥραν τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ αὐλῇ καὶ τῷ κήπῳ τοῦ σχολείου, κατὰ τὰς σχολικὰς ἑορτάς, τοὺς σχολικοὺς περιπάτους καὶ τὰ ταξίδια. Κατὰ τὴν ἀναστροφήν ταύτην λαμβάνει ἀφορμὴν ὁ παῖς νὰ γνωρίσῃ τὴν ἐν πολλαῖς περιπτώσεσι συμπεριφορὰν τοῦ διδασκάλου, τοῦτο δὲ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ποκτήσῃ καὶ οὗτος μετὰ ταῦτα τὰς ιδιότητας τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ. Ὅπως δηλαδὴ οἱ μαθηταὶ λαμβάνουσιν ὑπογραμμὸν καὶ ὑπόδειγμα τὸν διδάσκαλον ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικά, τὴν καθαριότητα, τὴν τάξιν, τὴν κομψότητα ἐν τοῖς ἐνδύμασι, τῇ συμπεριφορᾷ, τῇ γλώσσῃ κ. λ. κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπομιμοῦνται καὶ τὸ ἠθικὸν βούλεσθαι καὶ πράττειν αὐτοῦ. Καὶ ἐνταῦθα δηλαδὴ ἐμφανίζεται μεθ' ὅλης τῆς ἰσχύος ἢ δυνάμεις τοῦ παραδείγματος. Τὰ αἷτια εἶναι τὰ αὐτὰ ἐνταῦθά τε καὶ ἐκεῖ, ἦτοι ἡ πρὸς μίμησιν ὁρμὴ τοῦ παιδὸς καὶ ἡ ἐποπτικότης καὶ ἡ ἐνάργεια τοῦ παραδείγματος.

2. Διὰ τοῦτο εἶναι σπουδαῖον, τί παράδειγμα δίδει ὁ διδάσκαλος εἰς τοὺς μαθητάς, διότι οὗτοι εὐκόλως προσοικειοῦνται τὰς τε ἀγαθὰς καὶ τὰς κακὰς ιδιότητας τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ διαπαιδαγωγῇ διὰ τῆς ἑαυτοῦ συμπεριφορᾶς, εἶναι ἀνάγκη, ὅπως αὕτη εἶναι ὑποδειγματικὴ, τελεία. Διὰ τοῦτο ἄς φρογτίξῃ πάντοτε νὰ παρέχῃ καλὸν παράδειγμα εἰς τοὺς μαθητάς. Ἐν γένει δ' ὀφείλει ὁ διδάσκαλος, ἐν πάσῃ περιπτώσει, νὰ φαίνηται εἰς τοὺς μαθητάς ὁ ἰδεώδης τύπος, πρὸς ὃν ἀποβλέπουσι καὶ ὃν δύναται νὰ πομιμῶνται οὗτοι.

Πρὸ πάντων ὡς φροντίζει νὰ τηρῇ αὐστηρῶς ἐν τῷ πράττειν καὶ μὴ πράττειν αὐτοῦ ὁμοειδεῖαν καὶ ἀκολουθίαν· (ιδ. ἄνωτ. σελ. 280).

Ἰδίᾳ δ' ὅμως ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ ἐπαγγέλματός του ἔστω ἀκριβῆς καὶ εὐσυνείδητος. Ἄς ἀναλαμβάνῃ πᾶσαν ἐργασίαν μετὰ φαιδρότητος καὶ εὐχαριστήσεως. Ὁ τόνος τῆς φωνῆς αὐτοῦ καὶ αἱ χειρονομίαι αὐταὶ πρέπει νὰ δηλῶσιν ὅτι ἀφωσιώθη ὀλοψύχως εἰς τὸ ἱερὸν ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου, οὐχὶ δὲ παρὰ τὴν θέλησιν καὶ ἐπιθυμίαν του καὶ μόνον κατ' ἀνάγκην. Οὕτω παρέχει εἰς τοὺς μαθητὰς λαμπρὸν παράδειγμα πιστῆς τοῦ καθήκοντος ἐκπληρώσεως. Πάντοτε ὡς προσφέρηται πρὸς τοὺς μαθητὰς μετὰ θερμῆς ἀγάπης καὶ συμπάθειας. Ἄς μὴ ληθμονῇ ποτε τὸν Θεόν, ἀλλ' ὡς ζητῇ τακτικῶς τὴν μετ' αὐτοῦ ἀναστροφὴν. Ὅταν ἐξετάσῃ φρονηματιστικὰς σχέσεις, εἴτ' ἐν τῷ βίῳ εἴτ' ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐμφανιζομένας, ὡς κρίνῃ ταύτας αὐστηρῶς καὶ ἀκριβῶς κατὰ τοὺς ἠθικοὺς νόμους. Ἐν ταῖς πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους σχέσεσιν αὐτοῦ ἔστω εὐκρινῆς καὶ ἀκέραιος, εὐμενῆς καὶ δίκαιος. Πάση δυνάμει, ὡς ἀποφεύγῃ καὶ τὴν ὑπόνοιαν ὅτι μεροληπεῖ. Ἄς δεικνύῃ δ' ἰδιαιτέραν ἀγάπην πρὸς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς πνευματικῶς ἀδυνάτους παῖδας. Ὡραῖα πρόσωπα, πλούσια ἐνδύματα, ἐπιφανῆ ὀνόματα καὶ εὐφυῖα κατ' οὐδένα τρόπον πρέπει νὰ ἐπηρεάζωσι τὴν συμπεριφορὰν αὐτοῦ. Πόσον τοῦναντίον εὐγνωμονεῖ αὐτῷ ὁ πτωχὸς καὶ ἀδύνατος τὸ πνεῦμα μαθητῆς, ὅταν φέρεται πρὸς αὐτὸν μετὰ φιλοφροσύνης καὶ πραότητος, καὶ πόσον θαυμασίως ἐπιδρᾷ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς ἐξευγενίσεως τοῦ ἠθους πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους μαθητὰς τιαυῆ ἀναστροφή !

Πάντα ταῦτα δυνάμεθ' ὡς ἐξῆς συντόμως νὰ περιλάβωμεν : ὁ διδάσκαλος ὡς πράττῃ πιστῶς κατὰ τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ὡς μετὰ τῶν μαθητῶν θέτει ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Ἐὰν τοῦτο συμβαίῃ, δὲν δύναται νὰ λείψῃ ἢ ἐξευγενίζουσα ἐπίδρασις τοῦ παραδείγματός του.

3. Καὶ ἐκτὸς δὲ τοῦ σχολείου καὶ μακρὰν τῶν παίδων εὐρισκόμενος ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ φέρεται παντελῶς ἀπόγως. Βεβαίως εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπιζητῇ τὴν μετ' ἄλλων συναναστροφὴν καὶ νὰ μετέχῃ κοινωνικῶν διασκεδάσεων καὶ τέρψεων, διότι οὕτω δύναται τὸ μὲν νὰ μορφώγῃ ἑαυτὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καὶ νὰ προφυλάττηται τῆς μονομερείας καὶ μικροψυχίας, τὸ δὲ καὶ νὰ ἐπιδρᾷ εὐεργετικῶς ἐξευγενίζων εἰς αἰεὶ εὐρύτερον κύκλον ἀνθρώπων. Πάντοτε δ' ὅμως καὶ πανταχοῦ ὀφείλει νὰ νηυστρέφῃται εὐκόσμως καὶ εἰσπρεπῶς, χωρὶς ἐξ ἄλλου νὰ παρουσιάζεται, ὡς σχολαστικὸς τις. Αὐστηρῶς ὡς ἀποφεύγῃ οἰανδήποτε παρεκτροπὴν. Οἱ μαθηταί, ὡς γνωστόν, μανθάνουσι πᾶν, ὅ,τι πράττει ὁ διδάσκαλος καὶ ἐκτὸς τοῦ σχολείου· ὅταν δὲ τυχὸν ἀκούσωσι περὶ ἀνοησιῶν ἢ περὶ τῆς φιλοποσίας αὐτοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν ἔλεον οὗτος νὰ ἐπιδρᾷ καὶ παιδαγωγικῶς ἐπ' αὐτούς. Μᾶλλον δ' ὀλί-

γον κατ' ὀλίγον διὰ τῶν τοιούτων γεγονότων ἀμβλύνεται τὸ ἠθικὸν αὐτῶν συναίσθημα. Ἐξ ἄλλου δ' αἱ τοιαῦται παρεκτροπαὶ καταστρέφουσι τὴν ἐκτίμησιν, ἧς μέχρι τοῦδε ἀπέλαυνεν ὁ διδάσκαλος παρὰ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν, καὶ ἄλλων ἐν γένει μελῶν τῆς κοινωνίας, ἐν ἣ ἔζη. Πλὴν δὲ τούτου ἐξασκοῦσιν ἐκτάκτως ἐπιβλαβῆ ἐπίδρασιν ἰδίᾳ ἐπὶ τὰ νεώτατα τῆς κοινωνίας ἐκείνης μέλη. Οὗτοι ἐκλαμβάνουσι τὰς πράξεις τοῦ διδασκάλου ὡς τι ἐπιτρεπόμενον καὶ αὐτοῖς, περιπίπτουσιν ἐν τῷ μέλλοντι αἰεὶ εἰς μείζονας ἀπρεπείας καὶ ἀσχημοσύνας, καὶ οὕτω διὰ τοῦ κακοῦ αὐτοῦ παραδείγματος συντελεῖ ὁ διδάσκαλος εἰς τὸ νὰ κυριαρχήσῃ ἐν τῇ κοινότητι ταύτῃ πνεῦμα γενικῆς ἀγροικίας καὶ ἀνηθικότητος. Τοῦναντίον δ' εἰν ὁ διδάσκαλος φέρεται ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀνθρόως, ὅπως ἀρμόζει εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἀποβαίνει ὁ μέγα δυνάμενος παιδαγωγὸς οὐ μόνον τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἐν γένει τῶν νέων τῆς κοινότητος. Τοῦτο μηδέποτε ἄς λησμονῆ ὁ διδάσκαλος!

### β) Ἡ μετὰ τῶν γονέων ἀναστροφή.

1. Ὅ,τι εἵπομεν περὶ τῆς μετὰ τῶν διδασκάλων ἀναστροφῆς τῶν μαθητῶν, ἰσχύει καὶ διὰ τὴν μετὰ τῶν γονέων ἀναστροφήν αὐτῶν. Καὶ αὕτη ἐπίδραξ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους κατ' εὐθείαν ἐπὶ τὸ βούλεσθαι τῶν παίδων. Μάλιστα δ' οἱ γονεῖς δύνανται διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῶν νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τοὺς παῖδας πολλῶ διαρκέστερον καὶ εὐρύτερον ἢ ὁ διδάσκαλος.

Τοῦτο δέ, διότι ἡ ἐπὶ τοὺς παῖδας ἐπίδρασις τῶν γονέων ἄρχεται πολλῶ ἐνωρίτερον τῆς τοῦ διδασκάλου, καὶ δὴ ἀκριβῶς κατὰ τὰ πρῶτα ἔξ ἔτη τῆς ἡλικίας, καὶ ὁ εὐκολώτατα δύναται νὰ διαπλασθῇ ὁ παῖς, δι' ὃ καὶ εὐκολώτατα λαμβάνει οὗτος κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὄρισμένον τύπον καὶ ἀπὸ ἠθικῆς ἐπόψεως. Περαιτέρω τὸ παράδειγμα τῶν γονέων ἐπίδραξ πολλῶ διαρκέστερον ἢ τὸ τοῦ διδασκάλου, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ μετὰ τῶν γονέων ἀναστροφή τοῦ παιδὸς ἤρξατο ἤδη ἔτη ὄλα πρὸ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ διδασκάλου, καὶ διαρκούσης δὲ τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως οἱ πλείονες μαθηταὶ ἀναστρέφονται περισσότερον μετὰ τῶν γονέων ἢ μετὰ τοῦ διδασκάλου. Τέλος δ' ὁ παῖς βλέπει τοὺς γονεῖς πραγματικῶς πράττοντας εἰς πολλῶ πλείονας περιστάσεις καὶ εὐκαιρίας ἢ τὸν διδάσκαλον, ὃν γνωρίζει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐν τῇ πρὸς τὸ σχολεῖον καὶ τοὺς μαθητὰς συμπεριφορῇ, σπανίως δὲ καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τῇ κοινωσίᾳ ἐν γένει. Τοὺς γονεῖς τοῦναντίον βλέπει συχνάκις ἐν ἀναστροφῇ πρὸς τοὺς γείτονας, τοὺς ἐμπόρους, τοὺς χειρῶνακτας καὶ τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν τῆς οἰκίας, καὶ παρατηρεῖ πῶς οὗτοι φέρονται ἀγοράζοντες ἢ πωλοῦντες,

ἀκούοντες δυστυχήματα, πῶς φέρονται πρὸς τοὺς ὑπηρέτας καὶ τὰς ὑπηρετίας, πρὸς τοὺς ἐπαίτας, τοὺς ἀτυχήσαντας κ.λ. κ.λ. Τὰ γεγυνοῦτα ταῦτα καθιστῶσιν ἡμῖν εὐνόητον, πῶς συμβαίνει συχνάκις νὰ γίνωνται οἱ παῖδες πιστὰ ἀντιγραφαὶ τῶν γονέων αὐτῶν. Ἐὰν οἱ γονεῖς εἶναι ἀγαθοεργοί, χρηστοί, ἔντιμοι, φιλαλήθεις, εὐσεβεῖς, ἀποβαίνουνσι καὶ τὰ τέκν' αὐτῶν κατὰ κανόνα τοιαῦτα, τοῦναντίον οὐχὶ σπανίως συναντῶμεν ψεῦδος, ἀπάτην, κλοπὴν κ.λ. παρὰ παισίν, ὧν οἱ γονεῖς διακρίνονται δι' ἀναλόγους ἠθικὰς ἐλλείψεις.

«Ὁ παῖς βλέπει ὅτι ἐγὼ ὀργίζομαι καὶ προσβάλλω τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἀφήνω τοὺς ἄλλους νὰ πράξωσιν, ὅ,τι καὶ ἐγὼ αὐτὸς δύναμαι νὰ πράξω, ὅτι εἶμαι φιλήδονος, ὅτι διὰ τοὺς ἄλλους οὐδὲν πράττω, ἀλλ' ἐπιδιώκω μόνον τὰς διασκεδάσεις, ὅτι εἶμαι ἀλαζών καὶ ματαιόφρων, ὅτι κατηγορῶ τοὺς ἄλλους, ὅτι ὑποκρίνομαι καὶ εἶμαι δούλος κ.λ. κ.λ. ἢ ὁ παῖς βλέπει ἐν ἐμοὶ ταπεινοφροσύνην, ἐπαμέλειαν, αὐτοθυσίαν, ἐγκράτειαν, φιλαλήθειαν, καὶ ἐπηρεάζεται ὑπὸ τούτων ἢ ἐκείνων τῶν πράξεων ἑκατοντάκις ἰσχυρότερον ἢ ὑπὸ τῆς εἰγλωττοτάτης καὶ λογικωτάτης διδασκαλίας» (*Tolstoi*).

Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι πλεῖστον ἐπιδραῖ τὸ παράδειγμα τῶν γονέων, ὧν τὸ ἐπάγγελμα εἶναι τοιοῦτον, ὥστε τὰ τέκν' αὐτῶν παραμένουσι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας, ἀπὸ βαθύος ὄρθρου μέχρι βαθείας νυκτός, παρὰ τὸ πλευρόν των, ὅπως συμβαίνει, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς τοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς. Ἐὰν οἱ γονεῖς οὗτοι εἶναι τελείως ἠθικοὶ ἀνθρώποι, προσέχωσι δὲ νὰ διατηρῶσιν ὑπηρέτας ἀποφεύγοντας πᾶν ἀπρεπὲς ἐν τε τοῖς λόγοις καὶ ταῖς πράξεσιν, οἱ παῖδες θὰ ζῶσιν ἐν ἠθικῇ ἀτμοσφαίρᾳ, ὑφ' ἧς σπουδαίως θὰ ἐπηρεάζωνται. Ἡ βούλησις αὐτῶν λαμβάνει σχεδὸν κατ' ἀνάγκην τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἣν ἔχει ἤδη καὶ ἡ τοῦ πατρὸς καὶ ἡ τῆς μητρὸς βούλησις.

2. Διὰ τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον νὰ δίδωσιν οἱ γονεῖς εἰς τὰ ἑαυτῶν τέκνα ὄντως καλὸν παράδειγμα. Διὰ τῆς πλήρους ἀγάπης ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ τέκνα, διὰ τῆς πιστῆς τοῦ καθήκοντος ἐκπληρώσεως καὶ δι' εἰλικρινοῦς εὐσεβείας προσπαθοῦσι νὰ αναπτύξωσι καὶ παρ' αὐτοῖς τὰς ἀρετὰς ταύτας. Ἄς σκέπτονται πάντοτε τοὺς ὠραίους λόγους τοῦ *Pestalozzi*: «Τὰ συναισθήματα τῆς ἀγάπης, τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης, τὸ ἱερὸν ἔδαφος, ἐφ' οὗ καὶ μόνου δύναται ἀκμαία καὶ ἀποτελεσματικὴ νὰ βλαστήσῃ καὶ ἀναπτυχθῇ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐλάβεια, γεννῶνται, διατηροῦνται καὶ στερεοῦνται εἰς τὸν παῖδα, ὅταν καὶ οὗτος ἀπολαύῃ πραγματικῆς εὐμενείας καὶ συναισθάνηται ὅτι τυγχάνει ἐπιμελείας καὶ φροντίδος. Διὰ τοῦτο τὸ πρῶτον καθήκον, τὸ πρῶτον ἔργον ἡμῶν εἶναι νὰ ἐμβάλωμεν εἰς τοὺς παῖδας τὴν ἰδέαν ταύτης τῆς εὐμενείας καὶ νὰ αναπτύξωμεν παρ' αὐτοῖς τὴν συναίσθησιν τοῦ ὅτι τυγχάνουσι τῆς δεούσης ἐπιμελείας καὶ φροντίδος. Ὁ παῖς:

δὲν γνωρίζει κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην τὸν ἱερὸν τοῦ καθήκοντος νόμον, οὐδ' ἔχει ἔννοιάν τινα τούτου· ἐξ ἄλλου δ' ἀδύνατον διὰ λέξεων γὰρ καταστήσωμεν τὸν νόμον τοῦτον καταληπτὸν εἰς αὐτόν. Πρέπει νὰ ἴδῃ τὸν νόμον τοῦτον προσωποποιούμενον ἐν τῷ ἀτόμῳ, ὅπερ διαπαυδαγωγεῖ αὐτόν.»... «Πᾶσα πράξις τῆς ἀγάπης, τῆς αὐτοθυσίας, τῆς πίστεως, ἣν συναντᾷ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ὁ παῖς, πᾶσα πράξις ἐκ τῆς εὐλαβείας ἐκπηγάζουσα ἐνισχύει τὴν πρὸς ταῦτα τάσιν τῆς ψυχῆς του. Οἱ λόγοι δὲν κατορθοῦσι τοῦτο. Ἡ πίστις πρέπει νὰ νηπυχθῇ πάλιν διὰ τῆς πίστεως καὶ οὐχὶ διὰ λέξεων περὶ τῆς πίστεως καὶ ἡ ἀγάπη διὰ τῆς ἀγάπης».

Ὅ,τι δὲ συμβαίνει ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης, τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ πᾶσαν ἄλλην πλευρὰν τοῦ ἠθικοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος. Οἱ γονεῖς ἅς παρέχουσιν ἑαυτοὺς πάντοτ' εἰς τοὺς παῖδας ὑπόδειγμα τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, τῆς εὐσυνειδησίας, τῆς τιμότητος, τῆς φιλαληθείας κ.λ. κ.λ. Ἄς μὴ λησμονῶσι τέλος μηδέποτε πόσον σπουδαῖα εἶναι καὶ αἱ κρίσεις, ἃς ἐκφέρουσι περὶ πράξεων γνωστῶν τοῖς τέκνοις αὐτῶν, καὶ ἃς καθοδηγῶνται διὰ τοῦτο πάντοτε κατὰ ταύτας ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, οὐχὶ δ' ὑπὸ προσωπικῶν συμπαθειῶν ἢ ἀντιπαθειῶν.

Οὐδὲν ἄλλο μέσον ὑπάρχει, δι' οὗ νὰ δυνάμεθα νὰ ἐπιδράσωμεν οὕτως ἀποτελεσματικῶς ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπιγιγνομένων, ὅσον τὸ ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ κυριαρχοῦν πνεῦμα. «Διὰ ταῦτα ἡ ἠθικὴ ὑπόστασις τοῦ πολιτισμοῦ ἡμῶν συνδέεται στενώτατα πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Πάντες ἄρ' οἱ παιδαγωγοὶ καὶ οἱ φίλοι λαοῦ τινος πρέπει πᾶσαν νὰ καταβάλλωσι προσπάθειαν, ὅπως διατηρῶσι καὶ ἀνυψῶσι τὸν οἰκογενειακὸν βίον». (*Jahn*).

### γ) Ἡ ἀναστροφή τῶν παιδῶν μετὰ τῶν ὁμηλικῶν.

Καὶ ἡ μετὰ τῶν ὁμηλικῶν ἀναστροφή τῶν παιδῶν εἶναι ἀπὸ πολλῶν ἐπόψεων πολυτιμοτάτη διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν, ὡς ὑποβοηθοῦσα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ αὐτοσυναισθηήματος καὶ καταπολεμοῦσα τὰς κακὰς ιδιότητας, αἵτινες δύνανται νὰ προέλθωσιν ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἐκτιμῆσεως τῆς ἰδίας ἀξίας· (πρβλ. I τόμ. σελ. 286 καὶ ἐξ.).

Ἡ ἀναστροφή τῶν παιδῶν μετὰ τῶν ὁμηλικῶν παρέχει περαιτέρω εὐκαιρίαν εἰς τὸν διδάσκαλον νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημ' αὐτῶν, οὕτω δὲ νὰ προαγάγῃ παρ' αὐτοῖς τὴν ἰδέαν τῆς εὐμενείας· (πρβλ. I τόμ. σελ. 296 καὶ ἐξ.). Τέλος δὲ πολὺ συμβάλλεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐμβάθυνσιν τῆς ἠθικῆς τῶν παιδῶν κρίσεως· (τόμ. I σελ. 328 καὶ ἐξ.). Διὰ τοῦτο ἃς ὑποβοηθῇ ὁ διδάσκαλος κατὰ τὸ δυνατόν τὴν ἀναστροφήν τῶν παιδῶν μετὰ τῶν



δηλίκων, και ὡς μὴ κολύη ταύτην περιδεῶς. Πάντως δ' ὅμως πρέπει νὰ φυλάττηται τὴν ἀναστροφὴν, ἥτις δύναται νὰ ἔχη ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα, μνήμων τοῦ ἀρχαίου ῥητοῦ «φθείρουσιν ἤδη χρῆσθ' ὀμιλίαι κακαί» και ἀναλόγων σημερινῶν παροιμιῶν «ὅποιος καθίση μὲ στραβό, ὡς τὸ πρωτὶ ἀλλοιθωρίζει,» «μὲ τὸν καλλιὰ σου κάθιζε και νηστικὸς σηκῶνου».

#### δ) Ἡ ἀναστροφή τῶν παιδῶν μετὰ ζώων και φυτῶν.

Πολλάκις και ἡ μετὰ τῶν ζώων και τῶν φυτῶν ἐπικοινωνία τῶν παιδῶν λαμβάνει τὸν τύπον τῆς ἀναστροφῆς, ὅταν δηλ. οὔτε φέρωνται πρὸς ταῦτα, ὡς πρὸς ἔμψυχα ὄντα. Ἡ ἀναστροφή αὕτη ἔχει διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος πρὸ πάντων ταύτην τὴν σημασίαν, ὅτι κατὰ ταύτην δύναται νὰ δράσῃ τὸ συμπαιθητικὸν τῶν παιδῶν συναίσθημα, προαγομένης οὔτω παρ' αὐτοῖς και ἀναπτυσσομένης τῆς ιδέας τῆς εὐμενείας· (πβλ. I τόμ. σελ. 296 και ἔξ.).

Διὰ τοῦτο πρέπει, τό γ' ἔρ' ἡμῖν, νὰ καταστήσωμεν δυνατὴν εἰς τοὺς παῖδας και ταύτην τὴν ἀναστροφὴν, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον· μόνον ὀφείλομεν ἐπιμελῶς νὰ προσέχωμεν, ὅπως ὁ παῖς ὄντως προσφέρηται πρὸς τὰ ζῶα και τὰ φυτά, ὡς πρὸς ἔμψυχα ὄντα.

### 2. Καταπολέμησις τοῦ ἐν τῷ παιδί κακοῦ.

Οὕτως εἶπομεν περὶ τῶν σπουδαιοτάτων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς κυρίως ἀγωγῆς προϋποθέσεων. Σπουδαῖον δ' ὅμως τῆς ἀγωγῆς καθῆκον εἶναι και νὰ καταπολεμῆ ἢ νὰ προλαμβάνῃ κακὰς τινὰς ιδιότητας, κλίσεις ἢ και πάθη ἀναφαινόμενα παρὰ τῷ παιδί.

#### α'. Καταπολέμησις τῆς κουφονοίας.

Σπουδαῖον ἐλάττωμα κωλύον τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος και συχνάκις παρὰ τοῖς παισὶν ἐμφανιζόμενον εἶναι ἡ κουφονοία. Καὶ ἐγκωμιάζει μὲν ὁ Goethe τὴν κουφονοίαν λέγων: «Φαιδρὸς τῆς νεότητος σύντροφος εἶναι ἡ κουφονοία, ἥτις ἀποκρύπτει ἀπ' αὐτῆς πάντα κίνδυνον και ταχέως ἐξαλείφει και τὸ ἐλάχιστον ἔχνος τῆς συμφορᾶς εὐθύς ὡς αὕτη παρέλθη». Διὰ τῶν λέξεων τούτων ὁ Goethe παριστᾷ τὴν κουφονοίαν ὡς τι καλόν. Οὗτος δ' ὅμως λέγων ταῦτα ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν φαιδρότητα και χαρὰν, ἥτις συνήθως συναντᾶται παρὰ τοῖς παισὶ, και ἥτις ὄντως εἶναι πολύτιμος, οὐχὶ μόνον δι' ὅσα λέγει οὗτος, ἀλλὰ και διότι εἶναι τὸ μὲν ἀψευδὲς τεκμήριον σωματικῆς και πνευματικῆς ἀκμῆς και ὑγείας, τὸ δ' ἀπόδειξις ἐσωτερικῆς και ἐξωτερικῆς δραστηριότητος, ἥτις παρέχει ἐλπίδας καλῆς ἰδιοφυίας. Τὸ

νά θελήσωμεν νᾶφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν παῖδα τὸ πολύτιμον τοῦτο δῶρον·  
ἢ ἢ ἀνοησία.

2. Παρὰ ταύτην δ' ὁμως παρατηρεῖται καὶ *ἐπιβλαβῆς κουφόνοια*,  
ἣτις ἐκδηλοῦται ἐν τῇ μεγάλῃ ἐπιλησμοσύνῃ, ἐν τῇ ἀσταθείᾳ, τῇ ἐν  
παντὶ ἀταξίᾳ, τῇ ἀπερισκεψίᾳ, τῇ μετεωρίᾳ καὶ τῇ ἐπιπολαιότητι ἐν  
τῇ ἐργασίᾳ κ. λ. κ. λ. Ἐὰν θελήσωμεν νᾶ ἐξετάσωμεν ψυχολογικῶς  
τὴν τοιαύτην κουφόνοϊαν εὐρίσκομεν ὅτι ὁ ἔχων ταύτην στερεῖται  
*σταθερότητος ἢ ἰσχύος τῆς βουλήσεως*, ἥς ἄνευ οὐδεμίᾳ ἀκόλουθου  
ἑαυτῇ βούλησις εἶναι δυνατὴ. Διὰ τοῦτο πρέπει νᾶ καταπολεμήσωμεν  
τὴν τοιαύτην κουφότητα.

Διαρκῆς δ' ὁμως ἐπίπληξις καὶ τιμωρία οὐδόπως ἐνταῦθα βοηθεῖ·  
τὸ πολὺ δύναται νᾶγάγῃ εἰς ἰσχυρογνωμοσύνην καὶ ἀπειθειαν.

Τὸ ἄριστον πρὸς καταπολέμησιν τῆς κουφονοίας μέσον εἶναι νᾶ-  
φήνωμεν τὸν τρέφιστον νᾶ ἐννοῇ μόνος τὰ *ὀλέθρια ταύτης ἀποτελέ-*  
*σματα*. Ἐπιπόλαιον καὶ ἀτελῆ ἐργασίαν ὀφείλει οὗτος νᾶ ἐκτελέσῃ ἐκ  
νέου καὶ μάλιστ' ἀκριβῶς καὶ ὀρθῶς. Ἐὰν λησμονήσῃ ἐντολὴν τινα,  
ὀφείλει πάντως νᾶ ἐκτελέσῃ ταύτην μετὰ ταῦτα, ἢ δίδομεν αὐτῷ ἐκ  
νέου τὴν αὐτὴν ἐντολὴν. Ἐν συντόμῳ, ὅσῳ περισσότερον στερεῖται ὁ  
τρέφιστος σταθερότητος βουλήσεως, μετὰ τοσοῦτῳ μείζονος ἐπιμονῆς  
ἀντεπεξέρχεται ὁ παιδαγωγὸς κατὰ τοῦ ἐλαττώματος τούτου· ὅσῳ ὀλι-  
γώτερον ἐνθυμεῖται ὁ τρέφιστος τὰς ἑαυτοῦ ὑποχρεώσεις καὶ τὰ ἑαυτοῦ  
καθήκοντα, τοσοῦτῳ περισσότερον ἄς ἐνθυμῆται ταῦτα ὁ παιδαγωγός.  
Ἄς μὴ ἀπαλλάττῃ τὸν τρέφιστον μηδενὸς τῶν κακῶν ἐπακολουθημά-  
των τῆς ἀμελείας καὶ μετεωρίας αὐτοῦ. Αὕτη εἶναι ἡ ἀσφαλεστάτη  
ὁδὸς ἢ πρὸς τὴν θεραπείαν αὐτοῦ ἄγουσα.

### β'. *Καταπολέμησις τῆς νωθρότητος.*

1. Ἐλάττωμα πολὺ σπουδαιότερον τῆς κουφονοίας εἶναι ἡ *νωθρό-*  
*της*. Ὁ νωθρὸς στερεῖται παντελῶς σχεδὸν βουλήσεως, ἐπιθυμεῖ καὶ  
ἐπιδιώκει μόνον τὴν ἡσυχίαν, τὴν ἀνάπαυσιν, περιδεῶς δ' ὀποφεύγει  
πάντα κόπον. Ἐὰν ποτε θέσῃ εἰς ἑαυτὸν σκοπὸν τινα, παρουσιασθῶσι  
δ' ἐν τῇ ἐπιδιώξει αὐτοῦ οἰαδήποτ' ἐμπόδια, ὑπολαμβάνει τὸν σκοπὸν  
τοῦτον ἀμέσως ἀνέφικτον. Ἡ βούλησις ἄρ' αὐτοῦ δὲν στερεῖται μόνον  
ἀκολουθίας, ὡς ἡ τοῦ κουφόνου, ἀλλὰ καὶ ἰσχύος καὶ διαρκείας· διὰ  
τοῦτο καὶ δυσχερέστερον εἶναι τὸ ἔργον ἡμῶν παρὰ τούτῳ. Οὐχ ἦτονον  
πρέπει νᾶντεπεξέλθωμεν καὶ κατὰ τῆς νωθρότητος, καὶ ὅπως ἀναλά-  
βωμεν τὸν ἀγῶνα μετὰ τινος ἐλπίδος ἐπιτυχίας, πρέπει πρῶτον νᾶ ζη-  
τήσωμεν νᾶ καθορίσωμεν πόθεν προέρχεται ἡ νωθρότης αὕτη. Ὅταν

δὲ γνωρίσωμεν σαφῶς τὰ αἷτια αὐτῆς, θὰ δυνηθῶμεν εἶτ' εὐκόλως νὰ εὕρωμεν καὶ τὰ πρὸς καταπολέμησιν ταύτης μέσα. (\*)

2. Πολλάκις ἡ νωθρότης ἔχει τὴν αἰτίαν ἐν τῇ φυσικῇ φλεγματικῇ ιδιοσυγκράσει τοῦ παιδός. Τὰ νεῦρα τοῦ νωθοῦ παιδός δυσκόλως ἐξερεθίζονται, δι' ὃ καὶ αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι αὐτοῦ εἶναι ἀσθενεῖς καὶ ἀσαφεῖς. Ὅταν δ' ὅμως μὴ ὑπάρχωσι διαυγεῖς καὶ σαφεῖς παραστάσεις, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προκύψῃ βούλησις ἰσχυρὰ καὶ ὀρισμένη. Τὸ πρῶτον ἄρα, ὅπερ ὀφείλομεν νὰ ἐπιδιώξωμεν, ὅταν ἔχωμεν φλεγματικόν τινα παῖδα, εἶναι νὰ φροντίσωμεν νὰ μορφώσωμεν παρ' αὐτῷ ἐναργεῖς καὶ σαφεῖς παραστάσεις. Τὸ ἔργον τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι εὐκόλον καὶ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον, ἐὰν κάμνωμεν χρῆσιν ἀφειδοῦς κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεως. Μετὰ τοιούτων παιδῶν ὁμιλοῦμεν κατ' ἀρχὰς μόνον περὶ πραγμάτων, αἵτινα δυνάμεθα καὶ νὰ δεικνύωμεν εἰς αὐτούς, αἵτιν' οὗτοι δύνανται νὰ ἴδωσιν, ἀκούσωσι, γευθῶσι καὶ ὀσφρανθῶσιν· ἄς μὴ περιοριζώμεθα δὲ νὰ δεικνύωμεν ἀπαξ μόνον τὰντικείμενα ταῦτα, ἀλλ' ἄς φέρωμεν ταῦτα πολλάκις πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν καὶ ἄς προκαλῶμεν τούτους νὰ παρατηρῶσιν αὐτὰ ἀκριβῶς καὶ ἐπὶ μακρόν· οὕτω κατορθοῦμεν νὰναπτύξωμεν παρ' αὐτοῖς εὐκρινεῖς καὶ σαφεῖς παραστάσεις, τούτου δὲ γενομένου ἐτέθησαν ἤδη αἱ βάσεις τῆς ἐνισχύσεως τῆς βουλήσεως.

3. Ἄλλοτε πάλιν ἡ νωθρότης προέρχεται ἔκ τούτου, ὅτι παῖς τις εἶναι ἀσθενικὸς καὶ ἀδύνατος. Παῖδες φύσει ἀσθενικοὶ καὶ ἀδύνατοι ἔχουσι ἀνάγκην ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως· ἡ ἐσωτερικὴ πρὸς δρασιν παρόρμησις, ἥτις παρατηρεῖται εἰς τοὺς ὑγιεῖς παῖδας, εὐλαίπει παρ' αὐτοῖς τελείως, τὸ δὲ χαρακτηρίζον αὐτούς εἶναι ἡ ψυχρότης καὶ ἡ τελεία ἀδιαφορία. Τοιούτους παῖδας δὲν πρέπει νὰ ὑποβάλλωμεν εἰς κόπους, ὅπως μὴ κωλύσωμεν τὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Ἐπειδὴ δ' ὅμως οὕτω δὲν ἔχουσι γνῶσιν τῶν ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐργασίας εὐαρέστων συναισθημάτων στεροῦνται τῆς πολυτίμου ταύτης πρὸς τὴν ἐργασίαν παραορμήσεως. Τὸ πρῶτον, ὅπερ πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος αὐτῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ πράξωμεν πᾶν, ὅπερ δύναται νὰ προαγάγῃ τὴν σωματικὴν ὑγίαν καὶ ἀκμὴν αὐτῶν. Φιλάσθινοι νωθοὶ μαθηταὶ ἔχουσι πρὸ παντὸς ἀνάγκην θρεπτικῆς καὶ εὐπέπτου τροφῆς, παραμονῆς ἐν τῷ ὑπαίθρῳ, καὶ εὐρυχώρων καὶ καλῶς ἀερισμένων δωματίων διαμονῆς καὶ ὕπνου. Οὕτως ἐνισχύεται τὸ σῶμα. Ὅταν δ' ἐπιτύχωμεν τούτου, ἐπιβάλλομεν εἰς τοὺς μαθητὰς τούτους καὶ κοπιώδεις ἐργασίας, δι' ὧν καὶ ἡ βούλησις αὐτῶν θὰ ἐνισχυθῇ.

(\*) Πρὸς καὶ ὅσα περὶ τῆς θεραπείας τῆς νωθρότητος λέγονται ὑπὸ J. Laumonier κατὰ μετάφρασιν Ζ. ἐν τῷ Παιδαγωγικῷ δευτέρῳ τόμῳ ΣΤ σελ. 153—162. (Σ. Μ.).

4. Πλειστάκις δ' ὅμως τὸ μόνον, οὔτινος στερεῖται ὁ νωθρὸς παῖς, εἶναι τὸ πρὸς τὴν ἐργασίαν κατάλληλον ἔθος. Ἐὰν παῖς τις μὴ ἐργάζεται διαρκῶς καὶ μὴ κοπιᾷ ἀναλόγως πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, δὲν διδάσκεται νὰ ἐντείνῃ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις. Τὸ φυσικὸν ἐπακολούθημα τούτου εἶναι ἀσθένεια (\*) καὶ ἔλλειψις βουλήσεως. Τὸ μόνον θεραπευτικὸν μέσον ἐν τοιαύτῃ περιστάσει εἶναι ἡ κατάλληλος διαρκὴς ἐνασχόλησις. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀρκεῖ νὰ φέρωμεν εἰς ἀναστροφὴν καὶ νὰ συνδέσωμεν τὸν τοιοῦτον παῖδα πρὸς ἄλλους ἐπιμελεῖς καὶ ζωηρούς, ὧν τὸ παράδειγμα παρορμᾷ τὸν νωθρὸν πρὸς δράσιν καὶ ἐνεργεῖαν. Τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμ' ἔχει καὶ τὸ παράδειγμ' ἐπιμελοῦς καὶ φιλέργου διδασκάλου. Ὅταν νωθρὸς τις παῖς δεικνύῃ ὅπουδῆποτε ἐνδιαφέρον τι, προσπαθοῦμεν πρῶτον νὰ κινήσωμεν τὸν πρὸς τὴν ἐργασίαν ζῆλον αὐτοῦ πρῶτιστ' ἐνταῦθα. Προσπαθοῦμεν δὲ νὰ φέρωμεν αὐτὸν εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστ' ἐνταῦθα κυρίως νὰ παρέχη ὀρθεῖν τι καὶ νὰ ὑπερνικῇ δυσχερείας τινὰς παρουσιαζομένας. Τὴν αὐτῶς ἀποκτωμένην ἰσχὺν βουλήσεως κατορθοῖ εἴτ' εὐκολώτερον νὰ μεταφέρῃ καὶ εἰς ἄλλους κύκλους ἐνεργείας καὶ δράσεως. Ἐὰν δ' ἐπὶ τέλους μὴ φέρωσι τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα τὰ μέτρα, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, προκειμένου περὶ παιδός, ὅστις εἶναι νωθρὸς, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ αἰτία τις ἐν τῇ φύσει ἢ τῇ ποιότητι τοῦ σώματος αὐτοῦ, φερόμεθα πρὸς αὐτὸν μετ' αὐστηρότητος, ἀναγκάζοντες αὐτὸν νὰ ἐργάζεται. Ἐὰν οὗτος παραμελῇ τὴν ἐργασίαν ἐν τῷ σχολείῳ ἢ κατ' οἶκον, ἀναγκάζομεν αὐτὸν νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐργασίαν ταύτην κατὰ τὸν διὰ τὴν ἀνάπαυσιν τῶν ἄλλων μαθητῶν προωρισμένον χρόνον. Οὕτω κατορθοῖ τι τοῦλάχιστον καὶ γεννᾶται ἐν αὐτῷ τὸ εὐάρεστον συναίσθημα, τὸ συνοδεῖον πᾶσαν ἐπιτυχίαν· ὅσα δὲ συχνότερον δοκιμάζει τὸ συναίσθημα τοῦτο, τοσοῦτω περισσοτέραν εὐχαρίστησιν εὐρίσκει ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ τοσοῦτω σπανιώτερον περιεχόμεθ' εἰς τὴν δυσάρεστον θέσιν νὰ ἐξαναγκάζωμεν αὐτὸν πρὸς τὴν ἐργασίαν.

#### γ'. Καταπολέμησις τοῦ ψεύδους.

2. Ἄλλο, καὶ δὴ πολλῷ χεῖρον τῶν ἀνωτέρω, ἐμπόδιον πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος εἶναι τὸ ψεῦδος. Ὁ ψεύστης προσποιεῖται ὅτι οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις αὐτοῦ συμφωνοῦσι πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν, ἐνῶ σαφῶς γνωρίζει ὅτι συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Διὰ τοῦτο τὸ ψεῦδος φονεύει ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν συνείδησιν, καὶ ἄγει

(\*) Περὶ τῶν ἀσθενειῶν τῆς βουλήσεως ἐν γενεῖ πρὸβλ. τὴν ὠραίαν πραγματείαν τοῦ Th. Ribot «αἱ ἀσθένειαι τῆς βουλήσεως» ἐξελληνισθεῖσαν ὑπὸ Π. Ψηλορείτη ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ κ. λ. Βιβλιοθήκῃ τοῦ Γ. Φέξη ἐν Ἀθήναις 1911. (Σ. Μ.).

εἰς πᾶσαν δυνατὴν κακίαν καὶ πᾶν δυνατὸν ἔγκλημα οὕτως, ὥστε ἡ δια τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος ἀπαιτούμενη συμφωνία βουλήσεως καὶ ἠθικῆς γνώσεως τελείως ἀποκλείεται παρὰ τῷ ψεύσῃ. Διὰ τοῦτο σπουδαιότατον τῆς ἀγωγῆς καθήκον εἶναι νᾶντεπεξέλθῃ πάσῃ δυνάμει κατὰ τοῦ ἀσπόνδου τούτου τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος ἐχθροῦ. Ὁ ἀγὼν δ' ὅμως εἶναι δυσχερής, διότι ἡ φιλοψευδία εὐκόλως γεννᾶται εἰς τοὺς παῖδας, δι' ὃ καὶ τὰ μέγιστ' εἶναι διαδεδομένη παρ' αὐτοῖς. Ἄλλ' ἡ ἀκριβῆς γνώσις τῶν αἰτίων αὐτῆς, θὰ διδάξῃ ἡμᾶς μέτρα τινά, δι' ὧν δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι θᾶντεπεξέλθωμεν κατὰ ταύτης ἐπιτυχῶς.

2. Συνήθης τοῦ ψεύδους αἰτία εἶναι ὁ ἐκ τῆς τιμωρίας φόβος.

Ὁ παῖς π.χ. δὲν ἐκτελεῖ ἐργασίαν τινά ἢ παραβαίνει ἐν γένει ἐντολήν τινα τοῦ διδασκάλου· λαμβάνων νῦν πρὸ ὀφθαλμῶν ὁμοιά τινα προγενέστερα γεγονότα καὶ τὰ ἐκ τούτων ἀποτελέσματα προσδοκᾷ ἀσφαλῶς ὅτι θὰ τιμωρηθῇ. Τὴν τιμωρίαν ταύτην καὶ τὰ ἐκ ταύτης δυσάρεστα συναισθήματα ζωηρῶς ἤδη φαντάζεται, οὐδόλως ἄρα παρίδοξον ὅτι ἔνεκα τούτου γεννᾶται παρ' αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία νᾶποτρέψῃ τὴν δυσἀρέσκειαν, τὴν ὅποιαν θὰ προκαλέσῃ εἰς αὐτὸν ἡ προσδοκωμένη ποινή. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ συμβῇ ἀσφαλέστατ' ἐὰν προσποιηθῇ ὅτι αἱ περισσότεραί ἤνάγκασαν αὐτὸν τὰ παραμελήσῃ τὸ καθήκον, ἢ ὅτι οὐδόλως ὑπῆρξεν ἀπειθείης. **Ψεύδεται ἄρ' ὅπως ἀποφύγῃ τὴν ποινήν.**

Πῶς δυνάμεθα λοιπὸν νὰ προλάβωμεν τὸ ψεῦδος τοῦτο; Πρώτιστα καὶ μάλιστα ἐπιβάλλεται αὐστηρὰ καὶ ἐπιμελής τοῦ μαθητοῦ ἐπιβλεψίς. Ὄταν αὕτη ὑπάρχῃ, γεννᾶται παρὰ τῷ μαθητῇ ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ παιδαγωγὸς βλέπει καὶ μανθάνει πᾶν, ὅ,τι οὗτος πράττει καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἀδύνατον νᾶπατήσῃ αὐτόν. Διὰ τοῦτο δυσκόλως θὰ τολμήσῃ νὰ δοκιμάσῃ νὰ ψευσθῇ. Πάντως δ' ὅμως ὁ διδάσκαλος δὲν δύναται τὰ πάντα νὰ βλέπῃ καὶ τὰ πάντα νὰ μανθάνῃ. Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἀγνοῇ τὸν δράστην πράξεώς τινος, ἔχει δ' ἀνάγκην νὰ διενεργήσῃ ἀνακρίσεις πρὸς ἐξακρίβωσιν τούτου, δὲν πρέπει νὰ προδώσῃ εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν ἀγνοίαν αὐτοῦ· πολλῷ μᾶλλον ὀφείλει νὰ διεξάγῃ τὰς ἀνακρίσεις κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ φαίνεται πιθανὸν εἰς τοὺς μαθητὰς ὅτι γνωρίζει τὰ κατὰ τὴν πράξιν καὶ τὸν δράστην αὐτῆς. Ἐὰν τοῦτο συμβῇ, οἱ μαθηταὶ θὰ δείξωσιν ὀλιγωτέραν διάθεσιν, ὅπως ἀποκρύψωσι τι ἢ ψευσιῶσι. Πρὸς δ' ἄς ἀποφεύγῃ ὁ διδάσκαλος νὰ χαρακτηρίσῃ παράπτωμά τι, ὡς φοβερὸν καὶ ἄξιον τῆς μεγίστης καὶ αὐστηροτάτης ποινῆς πρὶν ἢ ἀνακαλύψῃ τὸν δράστην, διότι ἄλλως οἱ μαθηταὶ προσδοκῶσιν αὐστηροτάτην ποινήν καὶ διὰ τοῦτο ψεύδονται πολὺ περισσότερον ἢ ἐὰν ὁ διδάσκαλος δὲν ἔδιδεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μεγάλην σημασίαν εἰς τὸ παράπτωμα. Τέλος δ' ἄς τιμωρῇ ἐπιεικέστερον τὸν μαθητήν, ὅστις εἰλικρινῶς ἀνομολογῇ τὸ

ἑαυτοῦ πταῖσμα, ἐκείνου, ὅστις πρέπει νὰ ἐξαναγκασθῆ εἰς ὁμολογίαν. Οὕτω μανθάνουσιν οἱ μαθηταὶ ὅτι ἡ εἰλικρινῆς ὁμολογία ἐπιφέρει ἐλάττωσιν τῆς ποινῆς καὶ ἀποφεύγουσι τὸ ψεῦδος. Ἐὰν λαμβάνωμεν πάντα ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν, θὰ κατορθώσωμεν σπανιώτατα νὰ ἐμφανίζωνται ψεύδη ἔχοντα τὴν αἰτίαν ἐν τῷ ἐκ τῆς τιμωρίας φόβῳ.

3. Δεύτερον ἄγει συχνάκις εἰς τὸ ψεῦδος ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἐκτιμησιν ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ ἐπιζητήσις ἐξωτερικῆς τιμῆς. Τὰ ψεύδη ἄρα ταῦτα, ὅπως καὶ τᾶνωτέρω, εἶναι ἐγωϊστικὰ ψεύδη. Ἡ ἐπιζητήσις τῆς τιμῆς καὶ ἡ τάσις πρὸς αὐτὴν δικαιολογεῖται βεβαίως τελείως, ἀνάγκη μάλιστα, ἐὰν μὴ ὑπάρχη εἰς τὸν παῖδα, νὰ ζητήσωμεν νὰ ἐξεγείρωμεν αὐτήν. Διότι ἐκεῖνος, ὅστις δὲν δίδει πολλὴν σημασίαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων κρίσιν τῆς ἰδίας ἀξίας, ἀγνοεῖ συχνάκις καὶ τῆς ἑαυτοῦ συνειδήσεως τὴν φωνήν. Ἡ ἐπιθυμία δ' ὅμως αὕτη πρὸς τιμὴν καθίσταται ἐπικίνδυνος, ὅταν ἀποβαίνῃ τόσο ἰσχυρά, ὥστε νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν παῖδα νὰ ἐπιζητῆ πάσῃ θυσίᾳ τὴν ἱκανοποίησιν αὐτῆς, διότι εὐχερέστατ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οὐχὶ μόνον τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτης τῆς τάσεως ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ εὐσυνείδητος ἐργασία, ἀλλὰ καὶ μεταχειρίζεται ὁ παῖς ἥκιστα θεμιτὰ μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς τιμῆς ταύτης. Συκοφαντεῖ π. χ. ἄλλους, οἵτινες ὅπωςδήποτε ὑπερεροῦσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκτελέσει ἐργασίας τινός, παρέχει τῷ διδασκάλῳ ἐργασίας, ὡς παρεσκεύασεν ὁ πατήρ, ἡ μήτηρ, οἱ ἀδελφοί, ὡς ὑπ' αὐτοῦ παρεσκευασθείσας· ψεύδεται λοιπὸν διὰ νὰ φαίνηται ἀνώτερος τῆς πραγματικότητος.

Κατὰ τῆς τάσεως ταύτης πρέπει, ὡς εἶκόσ, πάσῃ δυνάμει νὰ ντεπεξέλθωμεν. Τὸ ἄριστον δὲ μέσον πρὸς τοῦτο εἶναι νὰ μετριάσωμεν τὰς παρὰ τῶν μαθητῶν ἀπαιτήσεις ἡμῶν. Διδάσκαλοι καὶ γονεῖς πρέπει νὰ παιτῶσιν ἀπὸ τοὺς παῖδας μόνον ὅ,τι εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ὅταν δὲ τὸ ὑπ' αὐτῶν παρεχόμενον εἶναι ἀνάλογον πρὸς ταύτας, πρέπει νὰ ποδίδωσιν εἰς αὐτοὺς τὸν προσήκοντα καὶ ὑπ' αὐτῶν ποτιούμενον ἔπαινον. Ἴδιᾳ δ' ἰσχύει τοῦτο διὰ τὰς κατ' οἶκον ἐκτελουμένας ἐργασίας. Ἀκριβῶς κατὰ ταύτας μεταχειρίζονται οἱ παῖδες τὰ μέγιστα ψεύδη, ἐὰν τυχὸν αὐταὶ εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον δυσχερεῖς. Διὰ τοῦτο διὰ τὰς κατ' οἶκον ἐργασίας ἀπαιτοῦμεν παρὰ τῶν μαθητῶν πράγματα, δι' ἃ δὲν ἀπαιτεῖται ὑπερβολικὸς κόπος. Οὕτως αἴρεται ὁ πειρασμὸς τοῦ νὰ ἐπιδεικνύωνται διὰ τούτου, ὕπερ ἄλλοι ἀντ' αὐτῶν παρεσκεύασαν καὶ νὰ κοσμῶνται διὰ ξένων πτερῶν, αἴρεται δὲ καὶ ἡ αἰτία πρὸς ὑποτίμησιν καὶ συκοφαντίαν ἄλλων.

4. Παῖδες τινες ψεύδονται ἐκ πανουργίας καὶ μοχθηρίας. Χαιρουσι π. χ. ἄπατῶντές τινα καὶ διὰ τοῦτο ψεύδονται πρὸς αὐτόν. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τῶν λεγομένων ἀστείων ψευδῶν, καὶ ἢ καὶ

ὁ ἀπατώμενος πρόκειται νὰ εὐχαριστηθῆ ἕκ τοῦ ἐπιτυχοῦς ἀστείου, τέλος δὲ καὶ νὰ μετάσχη τοῦ ἕκ τούτου γέλωτος, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ ψευδῶν, καὶ ὁ ψευδόμενος ἐπιδιώκει νὰ βλάβῃ τὸν ἄλλον, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, διότι μισεῖ αὐτὸν ἕξ οἰασθήπτε ἀφορμῆς καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκδικηθῆ αὐτόν. Ἐνταῦθ' ἄρα αἰτία τοῦ ψεύδους εἶναι ἠθικὴ ἔλλειψις· διὰ τοῦτο ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει πρὸ παντὸς νὰ φροντίσωμεν νὰναπτύξωμεν εἰς τοὺς τοιούτους παῖδας λίαν ζωηρὸν τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα, ὁμιλοῦντες μετὰ θερμῆς ἀγάπης περὶ τῶν ἀδικουμένων ἕκ τοῦ ψεύδους καὶ ἐπιμελῶς ἐξετάζοντες σχετικὰ ζητήματα ἐν τοῖς Φρονηματιστικοῖς μαθήμασιν.

5. Πολλάκις ψεύδονται οἱ μαθηταὶ καὶ ἕξ ἡρωϊσμοῦ. Ἰσχυρότερος π. χ. παῖς ἐμφανίζεται, ὡς δράστης κακῆς πράξεως, ὅπως τιμωρηθῆ αὐτός καὶ οὐχὶ ὁ ἀσθενέστερος φίλος αὐτοῦ. Πεύδη προσέτι γεννῶνται ἕκ τῆς τάσεως πρὸς μεγαλαυχίαν καὶ ἕκ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐπισύρῃ τις πρὸς ἑαυτὸν τὴν προσοχὴν τῶν ἄλλων. Τὰ ψεύδη ταῦτα καλοῦμεν καὶ παθολογικὰ ψεύδη. Κατὰ τῶν ἕξ ἡρωϊσμοῦ τούτων ψευδῶν δυσκόλως δυνάμεθα νὰντεπεξέλθωμεν, ἐπειδὴ οἱ παῖδες ἐκτιμῶσι πολλάκις τὸ ἐν αὐτοῖς ἐκδηλούμενον θάρρος πολλῶ μᾶλλον τῆς φιλαληθείας. Τὸ ἄριστον φάρμακον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι λεπτομερῆς ἐξέτασις τῶν ἐκάστοτε παρουσιαζομένων περιπτώσεων καὶ ἡ ἐκκλήσις πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως· ἅς δοκιμάσῃ δὲ κατ' ἀρχὰς ὁ διδάσκαλος νὰφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν πταίσαντα μαθητὴν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐκτίμησιν, εἶτα δ' ἅς χρησιμοποίησῃ τὴν αὐστηρὰν ἐπίπληξιν καὶ τὴν κατάλληλον διδασκαλίαν.

6. Δύναται τις καὶ ἄλλας αἰτίας νὰναφέρῃ, αἵτινες ἄγουσι τοὺς παῖδας εἰς τὸ ψεῦδος, διότι τὸ πρὸς τὸ ψεύδεσθαι δέλεαρ εἶναι πολυεῖδές καὶ ποικίλον κατὰ τὸν μαθητικὸν βίον. Δι' ὃ καὶ παντελῶς χρηστοὶ μαθηταὶ εἶναι τι πολὺ σπάνιον. Διὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι νὰ διακρίνῃ τὰς διαφόρους μορφὰς τοῦ κακοῦ καὶ δι' ἐκάστην τούτων νὰ μεταχειρισθῆ τὸ κατάλληλον φάρμακον, διότι γενικὸν φάρμακον διὰ πᾶν εἶδος τοῦ ψεύδους δὲν ὑπάρχει, μᾶλλον δ' εἶναι δυνατὸν φάρμακον δυνάμενον νὰ θεραπεύσῃ τὴν μίαν μορφήν τοῦ ψεύδους, ἀκριβῶς νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἄλλην.

7. Ἰδιαίτατα δ' ὅμως ἅς σκέπτηται τις τὸδε : τὸ φιλοψευδὲς τοῦ παιδὸς αὐξάνει, εἴαν τις κατ' ἔθος ἱκανοποιῆ πᾶσαν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ, διότι ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ μεγάλην αὐτοθυσίαν, ἥτις καθίσταται ἀδύνατος διὰ τῆς δαιμιλίας.

Καὶ ὁ παιδαγωγὸς δ' ὅμως πολλάκις δὲν δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἀλήθειαν. Εὐθύς δ' ὡς ὁ παῖς ἐννοήσῃ τοῦτο, δὲν σέβεται πλέον τὴν ἐντολὴν «μὴ ψεύδου». Διὰ τοῦτο καὶ ὁ παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ εἶναι ἀληθῆς καὶ εἰλικρινὴς εἰς πᾶν ὅ,τι λέγει καὶ πράττει. Καὶ

εἰς περιστάσεις δέ, καθ' ὡς πιστεύει ὅτι οἱ παῖδες δὲν παρατηροῦσιν αὐτόν, ὡς μὴ φέρεται ἄλλως, ἢ ὅπως ἐὰν παρατηρεῖτο ὑπὸ τούτων, διότι οὐδέποτε δύναται ἀσφαλῶς νὰ γνωρίζῃ, ἐὰν οἱ παῖδες δὲν θὰ ἴδωσιν, ἢ δὲν θὰ μάθωσιν, ὅ,τι νῦν πράττει. Πρὸ πάντων δ' ὡς ἀποφεύγῃ τὰ συνήθη κοινωνικὰ ψεύδη. Ὁ παῖς π. χ. οὐδέποτε ὀφείλει ἀκούσῃ ὅτι ὁ πατήρ, ἢ ἡ μήτηρ ἢ ὁ διδάσκαλος φέρονται μετ' εὐγενείας πρὸς πρόσωπον παρόν, καθ' οὗ πάλιν ἀπόντος ἀπειρα λέγουσι.

### δ'. *Καταπολέμησις τῶν παθῶν.*

Ἡ ἠθικὴ βούλησις εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ συνυπάρχῃ τῇ κυριαρχίᾳ ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν, δι' ὃ καὶ σπουδαῖος τῆς ἀγωγῆς σκοπὸς εἶναι νὰ προλάβῃ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη. Πῶς δ' εἶναι δυνατόν τοῦτο γνωρίζομεν ἤδη ἐκ τῆς Ψυχολογίας\* (σελ. 390).

### 3. *Μέτρα πρὸς μόρφωσιν τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος.*

Καὶ νῦν ἐρχόμεθ' εἰς τὰ μέτρα ἐκεῖνα, δι' ὧν ἐπιδιώκομεν ἀμέσως τὴν μόρφωσιν ἀμφοτέρων τῶν ἀπόψεων τοῦ χαρακτήρος, καὶ δὴ ἀρχόμεθ' ἀπὸ τῆς μορφώσεως τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος, ἥτοι ἀπὸ τῆς μορφώσεως ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων.

#### α'. *Μόρφωσις καὶ ἐνίσχυσις πρακτικῶν ἀξιωμάτων.*

1. Ἠθικὰ ἀξιώματα προϋποθέτουσιν ὀρθὴν ἠθικὴν γνῶσιν, ἢ δὲ διδασκαλία, ὡς γνωστόν, ἔχει σκοπὸν νὰ παραγάγῃ τὴν ἠθικὴν ταύτην γνῶσιν. Ἡ ἀγωγή ἐξ ἄλλου συμπληροῖ τοῦτο, ὅπερ δημιουργεῖ ἢ διδασκαλία. Ὁ παῖς δ' ὅμως γνωρίζει καὶ ἐκτὸς τοῦ σχολείου πράξεις διαφόρων ἀνθρώπων· καὶ ταύτας δ' ἐξετάζει καὶ κρίνει μετὰ τῶν μαθητῶν ὁ διδάσκαλος ἐν ἐλευθέρῳ διαλόγῳ.

2. Πρὸ παντὸς διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρος εἶναι πολύτιμοι αἱ βουλήσεις καὶ αἱ πράξεις αὐτοῦ τοῦ παιδαγωγοῦ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ ὀρθὴ σχέσις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ τροφίμου, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐφ' ὅσον οὗτοι συνδέονται διὰ στενῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης. Ὁ τροφίμος ἐπιθυμεῖ νὰ εὐρίσκηται καὶ νῦν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς συμφωνίαν πρὸς παιδαγωγόν, ὃν ἀγαπᾷ. Διὰ τοῦτο δ' οὐ μόνον νῦν ἀπομιμεῖται τὸ πράττειν καὶ μὴ πράττειν αὐτοῦ, οὕτως εἰπεῖν ἐξ ἐνστικτοῦ, ἀλλὰ καὶ μορφώνει κατὰ τὸ παράδειγμ' αὐτοῦ βιοτικὸς νόμος ἢ ἀξιώματα διὰ τὸν κατόπιν βίον καὶ τὴν κατ' αὐτὸν συμπεριφορὰν. Βλέπομεν λοιπὸν καὶ ἐντεῦθεν, πόσον σπουδαῖον εἶναι, ἰδίᾳ διὰ τὴν γένεσιν ἠθικῶν ἀξιωμάτων, νὰ χρησιμεύῃ ὁ παιδαγωγὸς ἐν παντὶ καὶ πάντοτε ὑπόδειγμα καὶ ὑπογραμμὸς εἰς τὸν τροφίμον.

3. Ἀλλ' ἡ γένεσις ἀξιωμάτων ὑποβοηθεῖται καὶ προάγεται καὶ διὰ τινῶν μέτρων τῆς ἀγωγῆς, ἅτινα θὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον κα-